

DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİN HƏLLİNDƏ İRANIN MÖVQEYİ

Ermənistan dövlətinin açıq hərbi təcavüzü və sovet ordusunun hərtərəfli yardımı və dəstəyi olmadan, Dağlıq Qarabağda məskunlaşan ermənilərin təcavüzkarlığa əl atmağa cəsarətləri çatmazdı. Buna görə də bu açıq təcavüzün əsas daşıyıcısı olan erməni dövləti təcavüzkar bir dövlət olduğundan, BMT Nizamnaməsini kobud şəkildə pozduğuna görə Beynəlxalq Birlik tərəfindən məzəmmət olunmalı, Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərini qısa bir müddətdə qeyd-şərtsiz tərk etməlidir. Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin təhlükəsizliyi isə Azərbaycanın daxili işi olduğundan bu ölkənin qanunları ilə təmin olunmalıdır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü İran rəhbərliyi tərəfindən qətiyyətlə pislənir və problemin yalnız danışıqlar yolu ilə həllini mümkün sayır. Bununla bağlı nəinki İranın, həm də İslam dünyasının görkəmli və nüfuzlu şəxsiyyəti olan Ayətulla Xamenei Ermənistanın Azərbaycana silahlı təcavüzünü pisləyərək bəyan etmişdir: “Azərbaycan ermənilərin təcavüzünə məruz qalmışdır və bu döyüşlərə Ermənistan dövləti müdaxilə edir. Elə buna görə də Ermənistan dövləti təcavüzkdir. İran Ermənistan dövlətinin təcavüzünü pisləyir... Ümid-varıq ki, bu məcburi haqq və ədalət cəbhəsinin qələbəsilə başa çatacaq” (8, s.30).

Ali dini rəhbərdən başqa İranın digər görkəmli şəxsiyyətləri də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə münasibətlərini müxtəlif şəkildə açıqlamışlar.

İran İslam Respublikasının sabiq Prezidenti Əkbər Həşimi Rəfsəncani Ermənistanın təcavüzü barədə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevlə Tehrandə görüşü zamanı öz fikrini belə izhar edib: “İran İslam Respublikası dünya ölkələri tərəfindən ərazi bütövlüyü tanınan ölkələrin ərazi bütövlüyünü rəsmən tanıyır. Biz Azərbaycan ərazisinin Ermənistan ordusunun işğalından azad olunmasını istəyirik. İnanıram ki, bu münaqişə müharibəsiz və müdriklik sayəsində sona çatacaqdır və təcavüz nəticəsində öz ev-eşiklərindən didərgin düşən insanlar öz evlərinə qayıdacaqlar” (3, s.16).

Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və işğal etdiyi torpaqlardan geri çəkilməməsi İslam ölkələri başçıları, bəzi rəsmi və qeyri rəsmi dairələr, Türkiyə rəhbərliyi və İran İslam Respublikasının Prezidenti Məhəmməd Xatəmi tərəfindən yüksək səviyyədə pislənilib və müxtəlif səviyyəli bu çıxışlarda torpaqların azad olunması qətiyyətlə irəli sürülüb. Məhəmməd Xatəmi Heydər Əliyevin 18 may 2002-ci ildə İrana səfəri zamanı bu problemə bağlı bir daha demişdir: “Biz Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü pisləyərək və bu mövqeyimizi biz, yüksək səviyyədə və müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda elan etmişik». Bu təcavüzün məntiq və ümumi fikir sayəsində sona yetəcəyinə və əziz Azərbaycan xalqının öz vətənlərinə qayıdacaqlarına inanırıq” (2, s.78).

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsilə bağlı müxtəlif səviyyədə izhar edilmiş fikir və mülahizələrin mərkəzində yalnız bir təklif öz ifadəsini tapıb; bu problem yalnız danışıqlar yolu ilə, ədalət prinsipi əsasında və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması şərti ilə öz həllini tapmalıdır.

Bu problem BMT xətilə öz həllini tapa bilmədiyindən, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatına (ATƏT) həvalə olundu və bu Qurum 1992-ci ilin fevralından problemə bağlı fəaliyyətə başladı.

Əlavə edək ki, Beynəlxalq hüquqa görə vasitəçilik missiyası ilə hər hansı dövlət, beynəlxalq təşkilat və ya tanınmış şəxsiyyət o zaman çıxış edə bilər ki, münaqişədə iştirak edən tərəflər vasitəçiliyi öhdəsinə götürmək istəyənlə razı olsunlar. Vasitəçilər problemin həllinə tam bitərəf mövqedən yanaşmaqla ədalət prinsipi üzərində qurulan tövsiyələrlə çıxış etməlidirlər. Lakin Minsk qrupunun tərkibi müəyyən olunarkən bu tələblərə riayət olunmadığından proble-

min həlli indiyə kimi uzanır, bu da Azərbaycanın haqlı narazılığı ilə qarşılanır (2, s.165).

Münaqişənin həllilə məşğul olan Minsk qrupunun həmsədrindən ən azı ikisi Rusiya ilə Fransa ermənipərəstdir və onların problemin həllinə bitərəf mövqedən yanaşmaları şübhə oyadır. Bu da Beynəlxalq hüququn vasitəçilik institutu ilə bağlı normaları ilə ziddiyyət təşkil edir.

1992-ci ilin mart ayında Minsk qrupu Qarabağ münaqişəsinin həllini on bir ölkənin iştirakı ilə öz üzərinə götürdü. Bu qurum Minsk qrupu adı ilə tanınır. Bu qrup özünün ilk qərarı ilə Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş bütün torpaqların boşaldılmasını tələb edərək, işğalçı hərbi qüvvələrin Azərbaycanın zəbt olunmuş ərazilərindən çıxmaq qərarını verdi. Lakin vasitəçilərin bu qərarın həyata keçirməsilə bağlı cəhdləri bu təşkilatın işğalçıya güc tətbiq etmək mexanizminə malik olmaması ucbatından nəticəsiz qaldı və indiyə qədər bu sahədə heç bir irəliləyiş əldə olunmamışdır (1, s.213).

Dağlıq Qarabağ müharibəsi həm də birbaşa İranın təhlükəsizliyinə qarşı yönələn bir münaqişədir, hərbi qarşıdurmadır. Çünki münaqişə başlanan andan 1993-cü ilin yayına qədər döyüşlər İranın sərhədləri yaxınlığında baş verirdi. Müharibənin davam etməsi Azərbaycandan İrana qaçqın selinin, silah alverinin, xarici muzdurların Qafqaz regionuna axının və hətta Rusiya-Türkiyə münasibətlərində gərginliyin artmasına səbəb olmuşdur. Başqa ölkə və təşkilatlar kimi İranın bu münaqişədə vasitəçiliyi müvəffəqiyyətli olmasa da, Tehran regionda və dünyada sülh və barışığın tərəfdarıdır və bu problemin də sülh yolu ilə həllini müdafiə edir. 1994-cü ildə Rusiyanın vasitəçiliyi ilə əldə olunan atəşkəsin indiyə qədər davam etməsi, İran rəhbərliyi tərəfindən razılıq hissilə qarşılanır. Vasitəçinin hansı ölkəyə mənsub olmasından asılı olmayaraq İran münaqişələrinin yalnız sülh yolu ilə həllini dəstəkləyir (6, s.46-47).

İranın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsilə bağlı fəaliyyətini əsasən üç mərhələyə bölmək olar:

Birinci mərhələdə Əliəkbər Vilayəti 1991-ci il noyabrın əvvəllərində Ermənistan Xarici İşlər Naziri ilə müzakirələr apardı və İranın vasitəçilik təklifini irəli sürdü, lakin tərəflər bu təklifə cavab vermədilər və Tehranın sülh təşəbbüsü nəticəsiz qaldı.

İkinci mərhələ, 1992-ci ilin fevral və may ayları arası İranın fəaliyyətinin ən mərkəzləşmiş və problemə fəal müdaxilə dövrü sayılır. Bu səylər qısa müddətli atəşkəsə səbəb oldu. Başçıların üçtərəfli görüşü də Tehrandə həyata keçdi, lakin erməni qüvvələrinin Şuşa və Laçını müəmmalı şəkildə işğal etdikləri üçün bu missiya da nəticəsiz qaldı. Əlavə edək ki, Tehrandə keçirilən üçtərəfli müzakirələrdə problemin həllinə doğru real addımlar atıldı. Lakin Tehran danışıqlarının müsbət nəticə ilə qurtarmasından təşvişə düşən bəzi daxili və xarici qüvvələr bu danışıqların müsbət nəticələrini heçə endirmək məqsədilə, erməniləri döyüşlərin başlanmasına sövq etdilər və buna da nail oldular. Xatırladaq ki, Dağlıq Qarabağ problemindən bəzi xarici dövlətlər özlərinin siyasi, iqtisadi və hərbi-strateji maraqları üçün istifadə edir və buna görə də onun “ömrünü” süni surətdə uzadırlar. Bu problem istər daxili və istərsə də xarici qüvvələr tərəfindən münaqişədə iştirak edən tərəflərə təzyiq vasitəsi kimi istifadə olunur və nəticədə ən çox ziyan çəkən hərbi təcavüzə məruz qalan Azərbaycan vətəndaşlarıdır.

Üçüncü mərhələ 1994-cü ilin əvvəllərində başlanan vasitəçilik missiyasıdır. Bu mərhələdə İranla Rusiyanın söyləri nəticəsində 1994-cü ilin mayında atəşkəs rejiminin bərqərar olunmasını nəzərdə tutan Bişkek protokolunun imzalanması oldu (4, s.47).

Tehrandə çap olunan “Mərkəzi Asiya və Qafqaz” jurnalı London Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzinin üzvü Edmond Herzikə istinadən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsilə bağlı yazır: “Mən də başqa həmkarlarım kimi bu fikirdəyəm ki, İran region böhranlarının həllində müvəffəqiyyətli rol oynamışdır. Bu barədə rəy müxtəlifliyi yoxdur. Bu elə bir məsələdir ki, hamı onu müsbət qiymətləndirir. Dost da, düşmən də İranın əhəmiyyətli rolunu təsdiqləyir. Lakin atəşkəs əldə olunmasına baxmayaraq, bu qarşıdurmanın birdəfəlik həll olunmasına çox vaxt var. Qarabağ münaqişəsində regiona sülhün qayıtması üçün İran çoxlu şey etdi, lakin atəşkəs Rusiyanın təşəbbüsü idi. Hər halda İran tərəfləri bir-birinə yaxınlaşdırmaqda və sülhə meyilli etməkdə həlledici rol oynamışdır” (6, s.213).

İrəlində qeyd etdiyimiz kimi, İran İslam Respublikası Dağlıq Qarabağ probleminin ədalətli prinsip əsasında həll olunması mövqeyindən çıxış edir. Bu mövqeyin formalaşmasına səbəb olan məram və məqsədlər sırasından aşağıdakıları qeyd etmək olar:

İranın vasitəçiliyi ilə münaqişə danışıqlar masası arxasında həll olunmalı və belə olan təqdirdə, Tehranın Cənubi Qafqaz regionunda mövqeyi möhkəmlənərək İslam Respublikası sülhpərvər və xeyirxah bir dövlət kimi beynəlxalq münasibətlərdə tanınmış olacaqdır.

İran özünün şimal sərhədləri boyunca bölgələrdə sülhün, sabitliyin və əmin-amanlığın bərqərarına nail olmuş olardı. Bu da İranın milli təhlükəsizliyi ilə bəbəba bağlılığı olan bir məsələdir.

Cənubi Qafqazda sülhün bərqərar olması, İranın Avropa ilə, xüsusən Rusiya ilə əlaqələri daha da genişlənəcək, çünki bir çox beynəlxalq kommunikasiya xətləri bu regiondan keçir. Bu da İranın xarici ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmış olardı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Tehran danışıqlarının pozulması münaqişədə iştirak edən tərəflərin xeyrinə olmamaqla yanaşı, həm də İranın əleyhinə doğru atılmış addım idi. Bu addım da, əsasən Ermənistan tərəfindən atıldı, bununla da Tehranın sülhsevər təşəbbüsü havadan asılı qaldı.

Ancaq bununla belə İran yenə də bu problemin həlliylə bağlı vasitəçi missiyası qismində çıxış etmək niyyətində olmasını dəfələrlə bəyan edib. Ümid var ki, bu dəfəki vasitəçilik təşəbbüsü əgər baş tutarsa, uğurla başa çatmış olacaqdır.

Azərbaycanlı hüquqşünas Əmir Əliyev problemin BMT-də baxılması ilə əlaqədar yazıb: “...Azərbaycan Respublikasının Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində daim dinc vasitələrlə çıxış etməsinə baxmayaraq, Ermənistan təcavüzkar siyasətini yeritməkdə davam edir və beynəlxalq təşkilatların qərarlarına bütövlükdə hörmətsizliklə yanaşır...” (2, s.83).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinə dair 822, 852, 874 və 894 sayılı qətnamələr qəbul etmişdir. Onların hamısında təcavüzkar Ermənistandan tezliklə işğal etdiyi əraziləri boşaltması tələb olunur. Lakin bu qətnamələr BMT-nin üzvü olan Ermənistan tərəfindən hələ də icra olunmayıb. Bu ölkə dünyanın ən mühüm orqanlarından olan BMT-nin qərarını həyata keçirməkdən belə boyun qaçırır.

Rus dövlətinin hərtərəfli yardımına söykənən ermənilər nəinki Azərbaycan ərazilərini işğal etmişdir, həm də zaman-zaman müsəlmanlara qarşı insanlıqdan uzaq soyqırım və etnik təmizləmə siyasəti həyata keçiriblər.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı soyqırım əməllərini şərh edən İranlı tədqiqatçı Məhəmməd Hafizzadə bu barədə yazıb: “Ermənilər çar təcavüzkarlarının və Kremlin milli təmizləmə siyasətinin dəstəyi ilə keçmişdə törətdikləri cinayətlərdən əlavə, təkcə 1988-ci ildə iki yüz əlli mindən artıq azərbaycanlıyı Ermənistandan, onların dədə-baba torpaqlarından qovdular və onların mal-dövlətlərini ələ keçirdilər. Onlar bu əməlləri ilə kifayətlənməyərək Azərbaycanın qədim mədəniyyət və sivilizasiya mərkəzi olan Qarabağı işğal edərək, bir milyondan çox günahsız insanı didərgin və evsiz-eşiksiz qoydular”. Təkcə 26 fevral 1992-ci ildə ermənilər törətdikləri Xocalı faciəsini xatırlamaq, onların törətdikləri cinayətin həcmi və azərbaycanlıları soyqırıma məruz qalmasının kəskinliyini başa düşmək üçün inkar olunması çətin olan faktdır. Müasir dövrdə baş vermiş bu böyük faciədə bütöv bir şəhər erməni əsgərləri tərəfindən yerlə-yeksan edilmişdir. Azərbaycanlılardan 169 nəfər, o cümlədən 63 uşaq, 106 qadın vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, 487 nəfər isə yaralanmışdır. 1275 nəfər qoca, qadın və uşaq işğalçılar tərəfindən əsir aparılaraq ən vəhşi təhqirlərə məruz qalmışlar.

Bu münaqişə, ələlxüsus Ermənistanın hərbi təcavüzünün ziyanları və törətdiyi vəhşiliklər İranın kütləvi informasiya vasitələrində də işıqlandırılır, bu problemə münasibət bildirilir. Tehrandə çap edilən çoxtirajlı “Həməşəhri” qəzeti yazıb: “Azərbaycan Respublikasının sərhəd şəhərləri yandırılmışdır. Ermənistan ordusunun işğal olunmuş Azərbaycan ərazilərində yanmış torpaq siyasəti nəticəsində respublikanın Xudafərin sərhədlərindən Aslandüzə qədər bütün şəhərləri hələ də yanmaqdadır. İran İslam Respublikasının xəbərlər agentliyinin yanğınların canlı şahidlərinə əsasən verdiyi məlumata görə erməni silahlı qüvvələri Füzuli, Qubadlı, Horadiz,

Cəbrayıl, Zəngilan və başqa şəhərləri tamam işğal etməklə bu respublikanın cənub-qərbinin bütün şəhərlərindəki binalar, idarələr və bəzən meşələri belə yandırmışlar”. Sonra əlavə edir: “Hal-hazırda bu şəhərlərin başqa şəhərlərlə əlaqəsi tamamilə kəsilib və Ermənistan hərbi qüvvələri İran İslam Respublikasının sərhədlərinin yaxınlığında yerləşiblər” (4).

Münaqişəni həll edən qruplar, o cümlədən Minsk qrupu, ATƏT və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və regionun üç aparıcı ölkəsinin - Rusiya, İran və Türkiyənin iştirakı ilə işğalçı erməni qüvvələrini qeyd-şərtsiz Azərbaycan ərazilərini boşaltmağa ciddi yanaşib, işğalçıları Azərbaycan torpaqlarından qeyd-şərtsiz çıxmağa məcbur etməyə qadirdilər. İranlı tədqiqatçı Tağı Kağəzçinin fikrincə, yalnız “bundan sonra humanitar yardımlar, təhlükəsizlik, yenidənqurma və digər zəruri məsələlərdən tam arxayınlıqla söhbət açmaq olar” (4).

Bu gün də İran dövlətinin rəhbərləri Azərbaycan-Ermənistan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması istiqamətində müxtəlif təkliflərlə çıxış edir, doğma yurtdan didərgin düşmüş əhalinin daha sivil yollarla geriyyə qayıtmasının təşkili üçün səylərini birləşdirir, münaqişə tərəflərinin qarşılıqlı razılığa gəlmələri naminə yeni-yeni fikirlərini ortaya qoyur. Bu müharibənin ən az itki ilə və ədalətlə başa çatması İranın böyük maraq göstərdiyi məsələlərdən biri olmaqla dövlətin regiondakı siyasətində prioritet təşkil edir.

Acar sözlər: region, müharibə, işğalcılıq siyasəti, soyqırım, sülh

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev M. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr), Bakı, 2003.
2. Əliyev Ə. Beynəlxalq ümum hüquq. Bakı: Şirvanşahlar, 2004.
3. Heydər Əliyev və Şorq: İran İslam Respublikası. Bakı: Çarşıoğlu, 2005.
4. “Həmsəhri” qəzeti, 2004, 16 yanvar, №254.
5. İsmayilzadə R. Dostluq əli, Bakı, Əlhudə, 2004.
6. “Mərkəzi Asiya və Qafqaz” jurnalı, Tehran: 2003, № 4.
7. Pirişev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik, Bakı, 2005.
8. Səfərli Ə., Əlibəyli H. Tarixin dörd günü. Tehran: Şuruş, 1994.

Таги Давуди

РОЛЬ ИРАНА В РЕШЕНИИ НАГОРНО-КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

Резюме

В статье анализируется миротворческая роль Ирана в решении Азербайджано-армянского конфликта по Нагорному Карабаху, в том числе, раскрывается предложение Ирана по прекращению огня. Особенно уделяется внимание на справедливую позицию Ирана в решении данной проблемы, говорится о том что, и сегодня Иран последователен в этой политике, критикуется оккупантская позиция армян и отдается предпочтение в решении проблемы переговорам.

Ключевые слова: регион, война, оккупационная политика, геноцид, мир

Taqi Davudi

IRAN'S ROLE IN SOLVING THE NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

Summary

The article analyses the peacekeeping role in solving the Iranian Azerbaijani-Armenian conflict over Nagorno-Karabakh. In particular, disclosed the proposal of termination of Iran's fire. Particular attention is paid to the fair position of Iran in solving this problem, stating that, and today Iran is consistent in this policy, criticized the position of the occupant of the Armenians and gives preferment in dealing with negotiations.

Key words: region, war, occupation policy, genocide, peace